

Отримано: 20 листопада 2017 р.

Прорецензовано: 11 грудня 2017 р.

Прийнято до друку: 22 січня 2018 р.

e-mail: mail@asv.gov.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2018-27-264-269

Слюсаренко А. Зміст, способи та особливості ведення спеціальних операцій (досвід НАТО) / А. Слюсаренко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». – Острог, 2018. – Вип. 27 : На пошану Володимира Трофимовича. – С. 264–269.

УДК [355.34:94] (477) «1945-2017»

Андрій Слюсаренко

ЗМІСТ, СПОСОБИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ (ДОСВІД НАТО)

Аналізується роль Сил спеціальних операцій (ССО) у виконанні завдань збройних сил у мирний та воєнний час. Вивчається досвід та стандарти НАТО щодо особливостей застосування ССО в системі заходів забезпечення національної безпеки держав. Досліджується їх застосування у боротьбі з тероризмом, іррегулярними (незаконними) збройними формуваннями. Наводяться визначення спеціальної операції, охарактеризовано види воєнних дій та їх зміст за досвідом НАТО.

Ключові слова: спеціальна операція, сили спеціальних операцій, НАТО.

Андрей Слюсаренко

СОДЕРЖАНИЕ, СПОСОБЫ И ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ОПЕРАЦИЙ (ОПЫТ НАТО)

Анализируется роль Сил специальных операций (ССО) в выполнении задач вооружённых сил в мирное и военное время. Изучается опыт и натовские стандарты относительно применения ССО в системе обеспечения национальной безопасности государств. Исследуется их применение в борьбе с терроризмом, иррегулярными (незаконными) вооружёнными формированиями. Приводятся определения специальной операции, охарактеризованы виды военных действий и ихнее содержание в соответствии со взглядами руководства НАТО.

Ключевые слова: специальная операция, силы специальных операций, НАТО.

Andrii Sliusarenko

PECULIARITIES, CONTENT AND METHODS OF HANDLING SPECIAL OPERATIONS FROM THE POINT OF NATO MANAGEMENT'S VIEW

The role of the Special Operations Forces (SOF) in the accomplishment of the tasks of the armed forces in peacetime and wartime is analyzed. The experience and NATO standards concerning the peculiarities of SOF usage in the system of ensuring measures for the states' national security are studied. Their application in the struggle against terrorism, irregular (illegal) armed formations from mid20th century until the beginning of the 21st century is explored. The definition of a special operation is given, the types and contents of military actions are described according to the NATO management's point of view.

Key words: special operation, special operations forces, NATO.

Сучасні реалії військово-політичного становища в світі характеризуються появою нових протиріч різного характеру між державами та цілими регіонами, а також всередині деяких країн; гострих територіальних, релігійних та етнічних зіткнень, що призводять до виникнення збройних конфліктів. Крім цього, серйозну загрозу міжнародній безпеці представляють незаконні збройні формування, міжнародний тероризм, можливість поширення технологій зброї масового знищення і засобів її доставки, контрабанда наркотиків, незаконна торгівля зброєю, організована злочинність. Вони не тільки загрожують миру і стабільності, а й змушують докорінно змінювати підходи при забезпеченні міжнародної та національної безпеки.

Досвід розвинених країн світу, а також власний національний досвід дозволяють зробити висновок про суттєве зростання ролі спеціальних операцій в системі заходів забезпечення національної безпеки держав, а також сил спеціальних операцій у виконанні завдань збройних сил (ЗС) у мирний і воєнний час. Це пояснюється:

- неможливістю масштабних збройних конфліктів за умов поширення зброї масового ураження;
- радикальною зміною співвідношення прямих і непрямих дій та зростанням ролі спеціальних методів вирішення конфліктів, нечуванним розвитком теорії й практики асиметричного протиборства, посиленого новим технологічним рівнем невійськових ударів;
- принциповими змінами у характері конфліктності як такої, де почало переважати протистояння між державами та іррегулярними формуваннями повстансько-партизанського й мережевого типу;
- значне збільшення як обсягу завдань ССО, так і їх воєнно-технічних можливостей, в тому числі з реакції на асиметричні загрози;
- еволюцією розвитку спеціальних операцій (дій) від способу забезпечення операцій (бойових дій) угруповань військ (сил) до самостійної форми застосування сил (по суті, спеціальні операції здатні змусити жертву (противника) відмовитися від спротиву, для чого раніше велися масштабні, тривалі бойові дії).

Вказана форма застосування отримує все більше розповсюдження в діяльності військ (сил), знайшла своє певне відображення у керівних документах та практиці підготовки військ (сил). Не менш важливо те, що в збройних силах провідних країн світу (включаючи сусідів України) також спостерігається тенденція до зростання ролі та місця спеціальних операцій. Враховуючи зазначене, в останній час у наукових колах має місце дискусія щодо визначення, змісту та способу ведення спеціальних операцій, їх місця в системі операцій збройних сил.

Принагідно слід визнати, що в українській історіографії не в повному обсязі представлено наукові праці де було б узагальнено саме поняття спеціальних операцій, особливо в контексті боротьби з тероризмом, іррегулярними (незаконними) збройними формуваннями і т.п. в другій половині ХХ ст. Як правило, як «спеціальну операцію» трактують дії військ спецпризначення як такі, або розвідувально-диверсійні, підривні дії в цілому. Тлумачення змісту спецоперації ще не стало предметом консенсусного наукового визначення і в Україні (попри внесення відповідного формулювання у нову редакцію Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо Сил спеціальних операцій Збройних Сил України»). Закон пропонує під спецоперацією розуміти «сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем та часом спеціальних дій підрозділів Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, спрямованих на створення умов для досягнення стратегічних (оперативних) цілей, які проводяться за єдиним замислом самостійно або у взаємодії з військовими частинами, підрозділами Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів України та інших складових сил оборони для виконання завдань».

Актуальність статті полягає у необхідності подальшого розвитку загальної теорії застосування спеціальних операцій військовими формуваннями у війнах і військових конфліктах сучасності. Актуальність даного питання полягає також у тому, що у військових формуваннях України та розвинутих країнах світу спостерігаються різні підходи до визначення спеціальної операції, різне тлумачення та зміст. Тому виникає необхідність проведення наукового дослідження історичних аспектів виникнення та розвитку теорії спеціальних операцій як форми застосування військ (сил) як ЗС України так ЗС розвинутих країн світу, а також розроблення на їх основі рекомендацій органам державного та військового управління України з подальшого розвитку теорії та практики підготовки та проведення спеціальних операцій.

Метою статті є з'ясування сутнісного бачення змісту спецоперації як явища військового мистецтва, а також розкриття характерних рис і особливостей їх проведення після Другої світової війни.

Важливою, на нашу думку, також є можливість використання концептуального бачення у державах – піонерах розвитку ССО, сутності й змісту спецоперації, що стане корисним в умовах пошуку доктринальних засад творення ССО як новітнього компоненту Збройних Сил України.

Нарешті, концептуальний зміст поняття спецоперації має суттєве гносеологічне значення, адже, як вважає автор, змістовне наповнення самої дефініції «спеціальна операція» відриває значні пізнавальні можливості для поглибленого розуміння геополітичних, військово-політичних спрямувань певної держави (блоку держав), особливостей завдань, які ставляться перед національними збройними силами тощо.

Лідерами за рівнем розвитку теорії і практики проведення спеціальних операцій вважаються США та Великобританія. Інші країни Заходу їх також практикували, але в меншому кількісному й якісному рівнях і при активній співучасті США. Франція, зокрема, також має певні досягнення наукових шкіл щодо ролі і місця спеціальних операцій. Так, її фахівці під назвою «спеціальні операції»

(«Operation Speciale» – фр.) розглядають «сукупність дій обмеженого контингенту сил, що розгортаються приховано на термін від декількох годин до декількох тижнів, який доставляється (дислокується) з метою досягнення рішучого результату в умовах ворожої обстановки».

В офіційному виданні міністерства оборони США подано відповідне визначення спеціальних операцій: *Спеціальна операція військ (сил) у військовій справі* – воєнні дії, що проводяться спеціально створеними, організованими, підготовленими, оснащеними й забезпеченими силами спеціальних операцій, що комплектуються ретельно підібраним особовим складом, з використанням спеціальної (нестандартної) тактики і технічних засобів, які є неприбутковими військовим формуванням регулярних збройних сил. Спеціальні операції проводяться в усьому діапазоні збройного конфлікту або у мирний час самостійно, у координації або спільно з діями звичайних сил, для досягнення політичних, воєнних, інформаційних та економічних цілей [1; 2].

Останнім часом концепція спеціальних операцій в США зазнала певних змін. Значне зростання кількості збройних конфліктів низької інтенсивності привело до певного зміщення акцентів у системі поглядів командування НАТО на бойове застосування ССО. За сучасними поглядами, термін «спеціальні операції» має наступне змістове наповнення: «комплекс заходів з бойового застосування сил спеціальних операцій і передбачає розгортання оперативних загонів в районах бойового призначення, а також органів забезпечення та управління – до або в ході ведення збройної боротьби» [3; 4, с.30-32].

Командування НАТО вважає, що проведенням спеціальних операцій, тобто комплексним використанням розвідувальних, розвідувально-диверсійних і диверсійно-штурмових формувань на театрі воєнних дій (ТВД), в окремих країнах і регіонах можна нанести значної шкоди потенційному та чинному противнику, в короткі терміни забезпечити піддрив його політичного, економічного, військового та морального потенціалу.

Такий підхід до визначення спеціальних операцій не зазнав серйозних змін протягом другої половини 90-х років минулого століття. Єдиним помітним уточненням є більш широкий підхід до формулювання цілей спеціальних операцій: раніше мова йшла не про «досягнення інформаційних», а про «досягнення психологічних цілей» (поряд з іншими вищезгаданими) [5, с.51-52].

За масштабами і цілями спеціальні операції поділяються на два види:

1. **Стратегічні**, що приводяться в інтересах досягнення воєнно-стратегічних цілей держави як у мирний, так і у воєнний час, а також в інтересах стратегічних операцій збройних сил на ТВД у воєнний час;

2. **Оперативно-тактичні**, що проводяться в інтересах оперативного рівня керівництва військами (силами) в цілях забезпечення операцій об'єднань і з'єднань угруповання на ТВД або окремому стратегічному (операційному) напрямку.

Спеціальні операції мають цілу низку особливостей та відмінностей від звичайних військових. Найважливішими є такі властивості:

1) спеціальні операції мають активний характер, який відрізняється високим фізичним і політичним ризиком, спрямованістю на особливо важливі й уразливі об'єкти противника;

2) вони мають військово-політичний характер і контролюються на національному рівні;

3) проводяться на суші, морі, в повітрі;

4) мають прихований та секретний характер;

5) здійснюються у випадках, коли використовувати звичайні збройні сили небажано чи неможливо з військових чи політичних міркувань;

6) їх проводить спеціально підібраний, підготовлений та оснащений особовий склад, сформований у невеликі підрозділи для розв'язання специфічних завдань у складних умовах. При цьому він відмінно володіє мовою та знаннями культури країни, де передбачається проводити спеціальні операції;

7) для досягнення успіху при проведенні СО особливу роль відіграють нетрадиційні підходи та методи, що забезпечують ефект раптовості за рахунок швидкості, таємності та рішучості дій, введення противника в оману. Все це дає можливість досягти запланованих результатів з більшою ефективністю порівняно з традиційними способами ведення збройної боротьби;

8) проводяться на значних відстанях від власних баз, що, своєю чергою, потребує забезпечення найсучаснішими засобами зв'язку, спеціальним озброєнням і оснащенням та засобами доставлення диверсійно-розвідувальних груп у район проведення операції та евакуації з нього;

9) потребують тривалої та кропіткої роботи з організації, підготовки та навчання місцевих повстансько-партизанських сил в інтересах США;

10) при проведенні певних операцій особовий склад ДРГ може вести також агентурну та контррозвідувальну роботу на території противника;

11) для їхнього проведення часто необхідні нетрадиційні види зброї та оснащення, що не підпадає під стандарти міністерства оборони;

12) успіх операцій залежить від повних і змістовних розвідувальних даних та ретельної її підготовки. Перед реалізацією окремих її видів проводять тренування груп на спеціально створених об'єктах (точних копіях об'єктів спрямувань).

Під спеціальними операціями в класичному розумінні цього терміну (як це визначено в Зводі законів США) маються на увазі наступні види дій

1. **Забезпечувальні дії.** З них починається здійснення спеціальної операції, що включає: ведення розвідки в інтересах сил спеціальних операцій; розвідувальне забезпечення останніх (розгортаються органи розвідки і бойового управління, підпільні мережі); підготовку і формування загонів опору (повстанських, партизанських), створення складських запасів і обладнання схованок; добування документальної інформації (фото-, теле- та інших матеріалів); інфільтрацію (впровадження на територію противника або його об'єкт; здійснюється по повітрю, наземним або водним шляхами, в ряді випадків вимагає застосування найскладнішої техніки), ексфільтрація (вихід з території противника, найчастіше з використанням вертольотів); бойове (авіаційна підтримка бойових дій ССО) і тилове забезпечення (створюються запаси зброї та засобів матеріально-технічного забезпечення військового часу, передбачається постачання по повітрю), в тому числі і медичне (евакуація поранених і хворих здійснюється в будь-якій обстановці, розгортаються госпіталі для партизан і повстанців); психологічний вплив (пропаганда, в тому числі військова, прихований і прямий терор, допит полонених з метою формування певного стереотипу мислення і поведінки); заходи адміністративного впливу, що включають військову допомогу, в тому числі поставки зброї, і всі заходи невійськового характеру: організацію системи охорони здоров'я, освіти і сфери культури, санітарне забезпечення, допомогу в сфері народного господарства, транспорту, місцевого самоврядування, контролю населення і ресурсів.

2. **Розвідувальні дії.** Здійснюються з метою добування та перевірки певної розвідувальної інформації про військовий, економічний, ядерний та інший потенціал країн ймовірного противника, а також про його збройні сили. Переважно їх проводять у мирний час та особливий період із залученням агентурного апарату та технічних засобів розвідки.

Розвідувальну діяльність здійснюють шляхом спостереження, підслуховування, перехоплення переговорів противника, виявлення певних об'єктів на його території.

3. **Диверсійні дії.** Мають за мету нанесення противникові значних збитків, знищуючи або виводячи з ладу особливо важливі об'єкти і комунікації держави, розповсюджуючи епідемії та епізотії тощо. Переважно їх здійснюють в особливий та у військовий час шляхом проведення засідок, нальотів, рейдів і власне диверсій – підривання, підпалювання, руйнування, ушкодження об'єктів, зараження місцевості, джерел водопостачання та продовольчого забезпечення військ і населення.

4. **Розвідувально-диверсійні дії.** Їх мета добування відомостей про противника, диверсії, визначення координат цілей, наведення авіації та коректування вогню артилерії та ракетних військ, знищення рухомих і стаціонарних об'єктів ядерної зброї противника, ведення радіотехнічної розвідки та РЕБ тощо. Переважно вони здійснюються у мирний час.

Основними способами розвідувально-диверсійних дій в тилу противника вважається: спостереження, підслуховування (в тому числі з використанням технічних засобів), пошук, засідки і нальоти, рейди, штурмові дії, терор, диверсії, саботаж, точне визначення координат і цілевказівки, шантаж, «снайперський відстріл», розвідка боєм, ведення радіо- і радіотехнічної розвідки, РЕБ та ін.

5. **Підривні дії з використанням спеціальної тактики.** Характер останніх дій полягає в організації та проведенні саботажу (насилницькі акції з використанням зброї, в тому числі спеціальної, з метою зниження оборонних можливостей держави, знищення людських, матеріальних і природних ресурсів); диверсій (підрич внутрішньої політики держави, влади, економіки, моралі, соціальної психології та збройних сил; дії з деблокування і виведення військ з оточення; бойові дії силами іррегулярних військ. Проводяться у мирний у особливий та у воєнний періоди на території противника або в так званих його перспективних районах, чи на території, яку він контролює. Підривні дії ґрун-

туються на використанні партизанської тактики, полягають в організації повстанського і партизанського руху, звільнення військовополонених і ув'язнених, диверсіях і саботажі. Вони поділяються на відкриті, приховані і таємні, здійснюються силами опору й агентури під керівництвом формувань спеціального призначення ССО. Саботаж і диверсії проводяться широкомасштабно і мають на меті нанесення максимальних втрат ймовірному противнику і підрив його військової могутності. Вони передбачають ідеологічні акції і практичні підривні дії, спрямовані на повалення існуючого уряду (режиму) і знищення найважливіших елементів національної інфраструктури.

6. **Спеціальні дії.** Включають виконання комплексу розвідувальних і диверсійних (на стратегічних об'єктах) завдань: захоплення (евакуацію) зразків озброєння, військової техніки та документів; застосування спеціальної зброї (малогабаритні ядерні, хімічні та біологічні боеприпаси, отруйні речовини і наркотики); захоплення (репатріація) заручників, в тому числі відомих політичних, державних і військових діячів; звільнення військовополонених і політв'язнів; ведення антитерористичної боротьби. Значну більшість цих операцій проводять саме у мирний час.

7. **Спеціальні дії в інтересах родів військ і служб.** Вони передбачають надання загальної та безпосередньої підтримки іншим родам військ і службам (найчастіше військово-повітряним та військово-морським силам) у виконанні покладених на них завдань (наприклад, дій щодо радіонавігаційного забезпечення, наведення літаків та гелікоптерів, позначення та підсвічування цілей, коректування вогню).

8. **Психологічні дії.** Комплекс заходів щодо зміни у необхідному напрямку поведінки та емоційного стану військовослужбовців та цивільного населення противника (країни або району призначення) з певних військово-політичних та інших питань, а також з протидії пропаганді протиборчої сторони серед своїх військ та населення.

Мета дій полягає у деморалізації та дезорієнтації особового складу військових і напіввійськових формувань противника, схиленні його до припинення опору, дезертирства, здачі у полон, підтриманні опозиційної політичної діяльності; формуванні серед місцевого населення позитивного ставлення до американських військовослужбовців.

Форми та методи проведення психологічних дій:

- розповсюдження друкованої, аудіо- та відеопродукції, радіо та телевізійної інформації;
- особисте спілкування фахівців з груп психологічних операцій з військовополоненими та цивільним населенням, зокрема в тилу противника;
- психологічний тиск, з застосуванням насильницьких засобів і методів, спрямованих на залякування противника.

Цей вид дій спеціальної операції починається у мирний і продовжується у воєнний час.

9. **Спеціальні дії з формування підтримки та бойового застосування іррегулярних сил.** Вони передбачають організацію збройної боротьби іррегулярних формувань з числа іноземних громадян на території противника проти власного уряду та збройних сил в інтересах американських угруповань військ з метою нанесення збитків військам і об'єктам противника в його оперативному та стратегічному тилу.

Сутність дій полягає у пошуку осіб, груп, організацій, котрі вороже ставляться до чинного політичного режиму, створенні з них повстанських груп і загонів, наданні їм допомоги у комплектуванні, навчанні, оснащенні зброєю та технікою, у бойовій та спеціальній підготовці, у керівництві їхньою збройною боротьбою з метою виконання завдань, покладених на ССО.

Для цих операцій характерне ширше використання агентурних і контррозвідувальних методів роботи, взаємодія зі створюваними повстанцями органами влади та цивільної адміністрації.

10. **Специфічні дії.** Їх метою є забезпечення миротворчих операцій, а також надання гуманітарної допомоги іноземним державам, ліквідації наслідків стихійного лиха, відтворення цивільної адміністрації, проведення карантинних заходів у зонах збройних конфліктів та в інших небезпечних місцях.

11. **Спеціальні дії щодо забезпечення внутрішньої безпеки держави.**

Вони здійснюються з метою збереження або відновлення на території держави конституційного ладу. Їх суть полягає у відверненні антидержавної, підривної, терористичної та іншої діяльності незаконних збройних формувань, спрямованої на зміну політичного або державного ладу насильницькими методами. Операції здійснюються шляхом пошуку, блокування, захоплення, роззброєння або ліквідації вказаних формувань, баз, підготовчих таборів, складів зброї.

12. **Дії по забезпеченню внутрішньої безпеки іноземних держав.** Як правило, вони передбачаються угодами країн про надання військової допомоги і включають:

- розвідувально-диверсійні дії;
- підготовку збройних сил держав, що розвиваються;
- контрпартизанську боротьбу.

Дії по забезпеченню внутрішньої безпеки іноземних держав, в тому числі бойове застосування загонів ССО, зазвичай, здійснюються в повному обсязі спеціально створеними для цих цілей змішаними формуваннями сил спеціальних операцій чисельністю 1000-1500 осіб, а в обмеженому масштабі – мобільними загонами (кілька десятків військових радників і фахівців).

13. **Спеціальні дії щодо захисту власності й прав держави та її громадян за кордоном.** Сутність цього виду операції полягає в узгодженому з урядом іноземної держави або самостійному введенні ССО на її територію, де перебувають об'єкти та громадяни США.

14. **Пошуково-рятувальні дії.** Спрямовані на розшук і повернення військовослужбовців, які були захоплені у полон, пропали безвісти або потрапили у складне становище під час виконання певних завдань на території, в повітряному просторі чи акваторії противника, а також осіб, що пропали безвісти на території іноземної держави внаслідок катастроф, аварій транспортних засобів або інших причин.

15. **Допоміжні операції.** Їхня мета – приховане переміщення та евакуація підрозділів ССО з зон проведення операцій після виконання ними поставлених завдань. До їхнього проведення залучають збройні сили та ССО. Проводяться в особливий період та у воєнний час.

16. **Антитерористичні (контртерористичні) дії.** Останні передбачають заходи щодо виявлення передумов терористичної діяльності, недопущення, локалізації та ліквідації терористичних актів, звільнення захоплених заручників, пошуку і знищення терористичних груп, ліквідації їхніх баз, підготовчих таборів тощо. Значну більшість цих операцій проводять у мирний час.

17. **Гуманітарні дії.** Сутність їх полягає у наданні допомоги іноземній державі силами і засобами Міністерства оборони США, щоб подолати наслідки надзвичайних ситуацій техногенного та природно-біотичного характерів чи бойових дій, що мали місце на території країни [6, с. 78-84; 7, с. 21-25; 8, с.104; 9, с.5].

Слід зазначити, що всі перераховані вище дії спеціальних операцій мають розвідувальну функцію, крім основної, і застосовуються в поєднанні одна з одною для досягнення максимального ефекту застосування сил спеціальних операцій. До того ж параграф 167 том 10 зводу законів США, який регламентує діяльність сил спеціальних операцій, свідчить про те, що рішенням президента США або міністра оборони до спеціальних операцій можуть бути віднесені й інші необхідні дії, що проводяться силами ССО.

Отже, у доктринально-статутних документах країн НАТО, і передовсім США, викладено уявлення про спецоперацію як різновид дій, який сполучає військові та невійськові методи, може здійснюватися у мирний та воєнний час, носити як обмежений, так і територіально масштабний характер тощо. В основі ж уявлень про спецоперацію лежить застосування розвідувально-підричних дій спеціалізованих сил (як самостійних, так і у взаємодії з іншими компонентами армії, спецслужб, сил союзників, «дружніх» іррегулярних формувань тощо). Обмеженість же використання подібних уявлень про спецоперацію полягає у тому, що подібні дії можуть дозволити собі лише лічені глобальні гравці на воєнно-політичній карті світу.

Список використаних джерел та літератури:

1. North Atlantic Treaty Organization (13 December 2013). «Allied Joint Doctrine for Special Operations». NATO Standard Allied Joint Publication. Brussels: NATO Standardization Agency. AJP-3.5 (Edition A, Version 1): 1-1.
2. North Atlantic Treaty Organization (17 November 2015). «NATO Glossary of Terms and Definitions (English and French)» (PDF). AAP-06 (Edition 2015). Brussels: NATO Standardization Agency: 2-S-8. Retrieved 18 September 2016. 256 s.
3. AAP-6. NATO glossary of terms and definitions (english and french). 2008.
4. Гарашук П. Сили спеціальних операцій країн НАТО. *Військо України*. 1997. № 5-6. С. 30-31.
5. Joint Doctrine Encyclopedia. July 1997. P. 51-52.
6. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С., Семук А.І. Гострі кігті орла. Сили спеціальних операцій США: історія та сучасність. Монографія. Київ, 2010. 400 с.
7. Козлов С.В., Гройсман Е. Силы специальных операций НАТО: расширение до 1999 г. Москва, 2015. 880 с.
8. Cuddihee, M. Schmidt J. Special Operation Forces – Responsible, Capable And Ready. Maxwell Airfare Base, Alabama. U.S. Air war College, 1990. P. 104.
9. Locher, J. Assistant Secretary Of Defense For Special Operations And Low Intensity Conflict, And Stiner C., General, Commander-in-Chief, U.S. Special Operations Command, United States Special Operations Forces. Posture Statement 1993 / J. Locher. Washington D.C., 1993. P. 5.